

הסופרים ומעמד הלשון העברית

משה שמיר

לפני שמונים שנה – מאז ועד עתה...

אתחיל בכך שאביא דברים בשם אומרים. הדברים הם מתוך ספר חדש של שלמה צמח ז"ל, "סיפור חייו", שיצא בהוצאת "דביר", והוא סיפור חייו כפי שסיפרו בעל פה לבתו עדה צמח והיא העלתה אותו על הכתב ונתנה אותו בידינו, והוא מלא כרימון בנוי ובייפוי ובטעם ובעברית מסולתת ובהרבה עניינים מצויינים. אקרא לפניכם שורות אחדות הנוגעות בנושא הכאוב מאד, בעניינינו היום. השנה היא תרס"ד, שנת עלייתו של הסופר והחקלאי שלמה צמח, והוא אומר שם:

שלשה עניינים אני מוצא לפני בארץ ישראל זו של תרס"ד. אל"ף: האוגנריוזים קל הדעת והמתהולל שהקיף את הישוב העברי בארץ. ב"ת: הבטלה היהודית, או העבודה הזרה שהתפשטה בישוב עד שכמעט כל מלאכה בכפר נעשתה בידיים שאינן של יהודים. גימ"ל: ירידתה של התרבות העברית ששפת צרפת ונימוסים לבנטיניים דחקו את רגליה. חסידי אוגנדה בארץ ישראל לא היו חסידים סתם, אלא קנאים וסיקריקים של הטריטוריאליזם. היה זה מחוזה מעורר יגון ומדכא את הנפש לראות את האנשים האלה, כמעט כאיש אחד, שהיו בכל זאת הראשונים שבנו כאן מה שהיה בנוי, והנה הם עומדים בפומבי ומביישים את עברם. מציאות מעליבה ובויה מאד היתה התופעה הזאת בארץ, חיבת אוגנדה הפכה עד מהרה לשנאת מוות לארץ ישראל.

עד כאן דבריו. האין זה תצלום כמעט מדויק של מצבנו היום – כעבור שמונים שנה? הציורוף הזה, השילוש המקולל הזה, של אוגנריוזים ומאיסה בארץ עד כדי שנאה, עם בטלה יהודית והתפשטות העבודה הזרה ועם התבוללות תרבותית ולשונית – אלו היו שלש הקללות בראשית הדרך – ואלו הן הקללות... ולא אסיים את המשפט.

יחד עם זאת, יכולים אנו לשאוב מעין אמונה ואופטימיות דוקא מן הפרק הזה בתיאורו של שלמה צמח על המצב בארץ לפני שמונים שנה, שהרי התגברנו מאז, שהרי היום אנחנו שלשה וחצי מיליון יהודים בארץ ישראל, מהם כשני מיליוני עובדים יהודים או לפחות מקבלי שכר יהודים. חיים אנו היום בתרבות עשירה ומערכת החינוך הנרחבת שלנו לבדה דיה להעיד, כי גברנו על המכשלות ועל הקשיים, על הירידה של אותם חשנים, כי יד העברית ויד העבודה העברית ויד ארץ המולדת על העליונה בסופו של דבר.

י על יסוד דברים ביום עיון של קל"ע – קרן הלשון העברית – תל-אביב.

סופרים עברים בא"י בשנת 1931. מימין לשמאל: י.ד. ברקוביץ, א.א. קבק ושלמה צמח

אף על פי כן אינני מסוגל, אם גם מאד הייתי רוצה, להשמיע דברים אופטימיים. אמנם, כיהודים מצווים אנו על האופטימיות וחזקה עליכם שתתגברו על כל רוח נכאים מצויה או שאינה מצויה ותצאו מכאן במצב רוח טוב — אבל אני כזונתי הפעם להרגיז את נפשנו במידה של התרעה על קלקול עמוק בחיינו ועל הצורך להישמר מפניו ולהתקומם בכל כוחנו נגד תופעות מן המתרחש היום ומן הגנוז לנו על כן בעתיד הלא כל כך רחוק.

יש הבדל יסודי בין מעידותינו וקשיינו לפני שמונים שנה, בראשית המאה הזאת, שהיו מעידות וקשיים מתוך עליה במעלה ההר, לבין קלקולינו ומחדלינו היום. אכן, לרגלינו וסביבנו היו אז מהמורות ופחתים והיתה מדרמנת־נכר והיה הלעז והיתה הגלות, נאחזים בשולי בגדינו ומושכים אותנו מטה — אבל שבילנו עלה בהר ומצבנו הלך והשתפר משנה לשנה. משנה לשנה היו יותר מוסדות חינוך עברי, יותר מורים, יותר עולים־חלוצים כובשי עבודה, משנה לשנה העפלנו יותר במעלה ההר, טיבו של הקושי היה במאמץ ההעפלה. היינו עם של עולים וסבלנו מן המחלות האפייניות לציבור של מהגרים — מהגרים מן החוץ אל הפנים שהיה כאן. גררנו עמנו את כל החלאים הטיפוסיים לחבר של מהגרים.

במורדו של הר

כיום, בהבדל לרעה (או בהבדל לסכנה ולאותות־סכנה או לסיבה לחרדה), בהבדל ממה שהיה כאן לפני שמונים שנה — הרי אותן תסמונות עצמן, אותם סימני מחלה עצמם, מלמדים על ציבור הנמצא במורד ההר. היום אנחנו ציבור של יורדים, מבחינת הנפש והגוף. אם יש בנו היום סימני אופי של חברת מהגרים, ואשתמש כאן במילה לועזית ברשותכם, כדי להבליט את טיבם החולני של סימני אופי זה — אם יש

אמיגרנטיות בחברה הישראל היום, הרי זו אמיגרנטיות מן הפנים – החוצה. במורדו של הר מתגלים קשיינו ומתחוללים משברינו היום, את פסגת ההר הנחנו מאחרינו. ויתרנו על המשך ההעפלה אל הפסגה, וכשנעצרו במחצית או בשליש או ברבע הדרך התחלנו מתבוננים אחורה, ואז יצא הקול: ניתנה ראש ונשובה למטה. המהמורות ומדמנות הנכר והלעז, השורצות שוב לרגלינו והידיים המושכות שוב בשולי בגדינו אחורה, אל מחוץ למרכז ולמוקד של חיינו, הידרדרותנו אל שפל ההר ותחתיתו – הריהם עתה בסימן ההשלמה עם כך שההעפלה הסתיימה.

לפני שמונים שנה, וגם אחרי כאן כמה שאני מכנה תקופת העליה במעלה ההר, על מאבקיה וקשייה, היה לו לסופר העברי תפקיד ראשון במעלה, אשר נבע מכך שהוא היה, לפי עצם טבעו כסופר וכאמן, ראש מוקיעי ההווה ותחלואיו. הסופר העברי היה מבקר החברה שבה חי ולמענה יצר, ובהיותו ממוקיעי הוי הגלות, חיי הגלות, לשונות הגלות, סכנות הגלות, ובראשן כמוכן ההתבוללות והתפוררות העם – היה הסופר העברי מן המובילים ומן המדריכים בעת העליה על ההר. גם ביתר התחומים של חיינו הלאומיים, אבל בראש ובראשונה בתחום הרוחני והתרבותי והחינוכי, היה הסופר העברי מנהיג בעמו. כלום צריך אני להביא דוגמאות למגוון הרחב של תפקידים לאומיים וחברתיים, בנוסף ליעדים הספרותיים המובהקים, הרוחניים והתרבותיים, שמילאו יהודים כביאליק וברנר, ברדיצ'בסקי וטשרניחובסקי, ובתקופה מאוחרת יותר אורי צבי גרינברג ולמן עד שלונסקי ואלתרמן?

מעניין, שגם מבחינת הסוציולוגיה של הספרות (מקצוע, שאינו נחקר אצלנו במידה מספקת) התייחדה אותה תקופה בכך שהסופר העברי היה לרוב גם המורה העברי, והמורה העברי, כמעט כל מורה עברי, ראה עצמו כסופר. היתה זהות טבעית בין הוראת העברית ותרבותה, הוראת היהדות ותרבותה, לבין הכתיבה והיצירה בלשון העברית. לא היה כמעט סופר עברי שלא רשם פרק של מורה ומחנך בביוגרפיה שלו.

ואנו מדלגים דילוג של שמונים שנה – והנה הסופר העברי הוא בעל הישגים, הוא בעל חשיבות ומשקל – אבל האם יש לו גם תפקיד ותודעת תפקיד – ואם יש מה הוא?

אין זה ענייני כאן ועכשיו לברוק את הספרות העברית כשהיא לעצמה. היא בודאי מצויינת במעלת רבות כשם שיש לה בודאי גם חסרונות אחדים, אבל היא ישות קיימת ובולטת בחיינו. היא אחד ממגזרי הקיום המעטים שלנו, שלגביהם ניתן לטעון בפה מלא כי הגענו בהם להישגים של ממש. אבל מבחינת מעמדם באומה, בחיי התרבות שלה, ביתר מגזרי החיים שלה, יש שינוי גדול בכל הנוגע לסופרינו.

דאי, הסופר העברי עודנו בין ראשי המבקרים וחושפי הליקויים בהווה שלנו ובהווייתנו. כך טבעו וזה תפקידו. אלא נזכור: טבע זה, של מי שלוקח את חי האדם ומהפך בקרביהם וחותר ומנתח ומוקיע ומאלף בינה — יוצא מתוך תחושה בריאה היודעת כי אותה אי-הסתפקות בקיים ואותה ספקנות וחתימה מתמדת לתיקון — דרושות בשביל החברה כדי שתתקדם, והחברה הישראלית והעם היהודי בכלל זה. הרי אם נחשוב על הכרחיותם ותועלתם של מוקיעי הרבים: מי לנו גדולים כנביאים בין מוקיעי החברה היהודית לדורותיה?

ובכן, עצם העובדה שהסופר העברי הוא בין מוקיעי החברה וקטיגורי השעה — אין בה רע. אלא אסוננו הוא, לדעתי, שהסופר העברי בן אופנת העת האחרונה אינו מוקיע את היורדים מן ההר ואת הירידה מן ההר — אלא את ההר הוא מוקיע ואת הרעיון של המשך העלייה בו הוא פוסל, את רעיון ההעפלה הנמשכת והמתמדת אל פסגת הגשמת החזון הלאומי. קשים עלי הדברים, אבל אין מנוס מהצגתם הברורה, ואעשה זאת כמעט בנוסחה: כשם שסופרי תקופת התחיה של סוף המאה שעברה וראשית המאה שלנו התמרדו נגד דור אבות של מסורת היהדות הגלותית — כך מתקוממים היום סופרי סוף המאה הזאת נגד דור אבות של מסורת הציונות הגאולתית.

מכאן, מהנחות-יסוד אלו, נובעת הבנתי ויוצאת כוונתי בנושא של תפקידי הסופר העברי לגבי מעמדה של הלשון העברית.

מקובלנו: בלא הלשון העברית אין אומה עברית, אין ארץ עברית, אין ארץ ישראל. ועוד מקובלנו, כי הספרות היא מן הגורמים המכוונים, הנושאים את משך הקיום והחיות של הלשון. בלי יוצרים בלשון, בלי אלה שדור אחר דור מעצבים הם אותה מחדש, מעבירים דרכה את נסיונם, את חכמת הדורות שקדמו להם — אין ללשון קיום. מבחינה זו, אגב, כדאי שאחד הדברים שארגון קל"ע יטול על עצמו הוא למחוק את שיגרת-הביטוי הגרועה, שיש בה שקר ויש בה הנמכת קומה, הגורסת כי הלשון העברית היתה "לשון מתה" במשך אלפיים שנה. מעולם לא מתה הלשון העברית, ולו מטעם אחד בלבד, שלא היתה שנה ולא היה חדש ולא היה יום, להוציא שבתות, שלא נכתבה הלשון הזאת ולא קיימה את עצמה ואת תרבותו של העם בהתחדשות מתמדת של חויה ונסיון ושאיבה מן המקורות והתרבות מכוח הסביבה, ומעל לכל — של יצירה מכוח גאון הרוח האנושי והיהודי. וזה, כמובן, בנוסף לחייה ולחיותה בבית הכנסת ובבית המדרש.

נגד ההתבוללות הלבנטינית ומגיפת הלעז

אבל כאשר מתכוונים אנו אל מעמדה של הלשון העברית בחיינו היום, בשעה זו, שהוא דומה למה שסיפר שלמה צמח על העברית והתרבות העברית בראשית

המאה, כאשר בראש חוצות ובגרון נטוי משתררת אצלנו שוב ההתבוללות הלבנטינית, סוחפת שוב ההליכה אחר מקסמי־שוא ואילילי נכר – קשה להתנחם בהישרדות של ימים עברו, קשה להסתפק בצפיה לחזרת הנס.

לפני שנים אחדות הרעשתי עולמות בנושא זה. יש בכם ודאי היודעים, כי בהיותי חבר כנסת ניסיתי להעביר את חוק הלשון העברית – והדברים הריהם ידועים וגנוזים בגנזי הסחבת והאדישות – אבל הנושא שלנו היום הוא כלל הסופרים כציבור, אגודת הסופרים על כליה הארגוניים ובימותיה הספרותיות. הללו יכולים לעשות כמה וכמה דברים, ואמנה את הדברים שיכולים הסופרים לעשות לביתה של לשונם – ומניין זה כמוהו כמניין כל הדברים שאין הם עושים. בכל מקום שאומר עכשיו: "אפשר לה לספרות העברית שתעשה" – דעו לכם, כי זה הוא דבר שאין היא עושה. בלשוננו – מחדל.

ראשית – העלאת הכבוד והיוקרה של הלשון העברית.

כאן צריך לדייק ולעייין היטב ולקבוע מה פירוש "כבוד ויוקרה של הלשון", מכיוון שאיש מאתנו איננו מבקש טקס־ראווה ועיטורי־כיבודים. אנחנו מתכוונים למשהו שיתבטא ממשית בחייהם, בתודעתם, ברצונם, של כל נער ונערה, של כל איש ואשה, של מורמים־מעם ושל פשוטי־עם. אנו מבקשים כי בשיחת־חולין ובטרקלין, ברחוב ובמקום העבודה, כי בכל מקום יהיה בכך ית־כבוד לאיש, יתר יוקרה למעמדו, תהיה עדיפות חברתית לאיש – שעברית עשירה בפיו, עברית טובה, עברית מלאה, בפיו. כלומר – כשם שהיום יש סנוביזם ללועזית – שיהיה סנוביזם הפוך, סנוביזם לעברית. הדבר נשמע מובן מאליו, אבל אין הוא כן במציאות חיינו. במציאות חיינו ישנה פניה לאופנת הלעז בכל מובניה וצורותיה, והסופרים העבריים ומוסדות הספרות העברית אינם מפגרים אחרי גופים אחרים בכך, שאינם מקפידים על כבודה ועל יוקרתה של הלשון העברית וגורמים לזלזולה ולהשפלתה.

דבר שני, שהוא יותר מעשי – התקוממות נגד ההתלעזות של הסביבה החברתית ושל הסופרים עצמם. לאחר הבעד לכיוון העברית – צריך לבוא נגד כלפי הלועזית. אינני מדבר כרגע על מה שחייבת לעשות הממשלה, על תפקידיהן של הכנסת ומערכת החינוך – אלא על חובתם של סופרינו לצאת למאבק אקטיבי למען לשונם ונגד דוחקי רגליה וממעיתי דמותה.

הסופרים כיוצרים בלשון יכולים וחייבים להתקומם נגד ההתלעזות בסביבתם החברתית הקרובה, ואני מתכוון בראש ובראשונה לעולם האקדמי, לעתונות, לתקשורת האלקטרונית, לתיאטרון ולבידור. בכל אלה משתוללת מגיפה של לעז, שלא אוכל לציין כאן אלא חלק מסימניה הבולטים ביותר, והריהם כידוע בתחום תקשורת ההמונים האלקטרונית שכגודל תפוצתה כן גודל סכנתה. אהיה בוטה ובהיר

גם בעניין זה: לדעתי מערכות הרדיו והטלוויזיה בישראל הן סוכנויות להפצת הלעז ולקידום ההתיזונות וההתבוללות בעמנו. מן השיר והפזמון – ועד הסרט המוצג ועד הסדרות הארוכות כאורך הגלות והמושכות כולם בחזרה אל הגלות, הרוחנית תחילה והגופנית אחר כך – ועד האופן שבו מטפחים כביכול את התוכניות המקוריות, שאינן ברוב רובם של המקרים אלא חקיינות זולה ועלובה, לרוב מביישת ("קרובים-קרובים"), של הזיכרית דלת-הערך ביותר המיובאת לנו מן החוץ – מהווה התקשורת האלקטרונית שלנו מיתקפה מוחצת ובלתי פוסקת, חד משמעית, כובשת ומטמטמת, לכיוון אבדן שרידי הישות הרוחנית המקורית שלנו, כיהודים, כעברים, כבני אדם.

יש לסופר העברי מגע יומיומי עם אותה חבורה הקובעת את דיוקנה של התקשורת ההמונית בישראל – במקרים רבים הוא מעורב בה, מועסק על ידה, מספק לה את כלי הנפש שבסופו של דבר ידבירו אותו, יגמדו את נחלתו, יחסלו את מעמדו. דוגמא אחת: בהבדל מן המצב בראשית המאה – מעטים היום מאד הסופרים שהם גם מורים – ורבים מאד הסופרים שעיסוקם בתקשורת, בעתונות בעיקר. ההבדל בין שני המקצועות הללו הוא הבדל בין יום ללילה. המושג האידיאלי של המורה רואה בו את מתן כל תשומת הלב אל הנצחי, אל יסודות הקבע של החיים, השתקעות בטיפוחה של נפש רכה לאור מידותיה של מורשת תרבות – ואילו מושג העיתונאי, גם בהגדרתו האידיאלית קיים החיפזון, הפסיקה המהירה, שלטונו של החולף. למעשה, ולצערי הדברים מחמירים והולכים בשנים האחרונות, העיתונאי הוא היום יותר סרטור לדבר עבירה מכל מקצוע אחר, מפיץ מחלות הדור, אמן ההיסחפות אחר אופנת ההמונים ודרישות ההמונים, אלוף החנפנים לטעם הקהל. איש עתונות ותיק, מאחורני המאמינים כי בראש סולם העדיפויות של העתון צריכה לעמוד המלה "מצפון", אמר לי לפני זמן מה על מה שהוא רואה בעתונות שלנו כיום – וזאת כלפי מתחסד אחד שנשא קולו בשבחה של מה שהוא מכנה בשם "עתונות חופשית" ואיננו למעשה אלא הפקרות. וכך אמר: "לא איכפת לי שלוקחים אותי לרובע האורות האדומים – רק שלא יגידו לי שאלה הם נרות חנוכה".

חזרה אל המקורות

ודוגמא נוספת, מתחום התיאטרון והבידור. יש סאטירה בישראל, ברוך השם אינה חסרה, והיא כולה מכוונת זה כמה שנים אך ורק לנושא אחד – להשחרתו ולהכפשתו, לביזויו ולהאשמתו בגרועים שבפשעים של מי שעד לפני שנים אחדות היה לא רק דמות מרכזית מוסכמת על הציבור כולו אלא ממש סמלה של ישראל החדשה – האיש הלוחם, איש המגן העברי, רחבי דעת אנו כולנו ועל כן חייבים אנו להכיר בזכותו של יוצר הקריקטורות המרושעות הללו לטעון כי באמצעותן הוא מבטא ביקורת לגיטימית על תופעות הנראות לו שליליות בחברה הישראלית, אבל

בה במידה כמובן רשאים אנו לבקר את הביקורת. לטעון כי קריקטורות אלו מבטאות עמדה רעיונית שלא תיקונה של מדינת ישראל היא מגמתה אלא החרבתה, כשם שהן מבטאות קוצר-יד אמנותי והליכה בדרך הקלה ביותר והזולה ביותר של גירוי יצרים בכל התחומים. יש ויכוח בנושא הזה. לצידם של יוצרי הקריקטורות המרושעות הללו עומדת רוב הביקורת בישראל, עומד המימסד התיאטרוני כולו והספרותי בחלקו. יפה. אבל דומני שלא יוכל להיות ויכוח לגבי שאלה פשוטה אחת: האם הישראלי בתפקיד קלגס נאצי והערבי כקרבן אומלל שאין עוול בכפו – האם זה הוא הנושא המדאיג-הנלעג היחיד בחיינו, האם רק זה ראוי להצלפה? מה בעניין הפרובינציאליות של הישראלי? מה בעניין החקיינות וההתבטלות העצמית של כל מיני "נובררישים" תרבותיים? האם הישראלי המנמר דיבורו במיני כיתויים אנגליים, המתהדר בשמות לועזיים, הנושא עיניו אל כוכבי שמי הנכר – אינו מצחיק-מרגיז למדי? אין ספרות בספרויות העמים שאין בה מדור של לעג והצלפה על הבורחים מביתם, על המתקשטים בנוצות זרים – איה מדור זה אצלנו?

ועניין שלישי. בלא להיכנס לויכוח בנושא טוהר הלשון, תקנית או לא תקנית – הגדרתן ויישומן בחיי יום יום – ראוי להזכיר בין תפקידיה של הסופר את נושא העשרת הלשון, דיוק הלשון, נושא תרבות ההבעה. קוצר כוחו של הישראלי המצוי בהבעת רעיונותיו – גם הפשוטים ביותר, בחיי יום יום, הוא מן המפורסמות. צר לציין, כי גם בנושא זה נגזרת הספרות העברית אחר אופנת הרחוב, יש נטיה לטמטומה של הלשון גם בין כותביה, יש חיקוי מתוך חנופה למה שנחשב טעם הקהל, יש גנדרנות ברישול, בדיבור "זרוק". אין אני קורא לשוב אל המליצה או ללשון-לימודים – אלא לליטוש כלים, לקצת "שום שכל" בשימוש הלשון, לעושר המאפשר דיוק ולדיוק הקובע עושר. בעניין זה, חייב אני לומר, מצטיירת תמונה עגומה של הידלדלות מתמדת, הצטמצמות לא נפסקת של מרחב המחיה הלשוני בספרותנו, ואין זה מכחיש אלא דוקא מאשר ומסביר את התופעה הנראית לכאורה הפוכה – של כתיבה מנופחת, עמוסה וגנדרנית בחלק מן השירה ואפילו בסיפורת החדשה. הסלסול המופרז מלמד על עוני לא פחות מן הדרוש במי אפסיים, כשם ששניהם סימנם ערפול וטשטוש והעמדת פנים.

רצוני לסיים בכל זאת בניצוץ של תקווה. נתבונן שוב בתולדות ספרותנו במאה או יותר שנותיה האחרונות ונגלה תופעה מעניינת. תקופות הזינוק בספרות העברית, תקופות העליה בערכה ובטיבה, מבחינת האיכות הפנימית, הגיוון, החותם המוטבע על חיי האומה – היו התקופות של החזרת בתשובה. אינני מתכוון לחזרה בתשובה במובן הדתי של המושג, אלא בזו המבטאת התנערות מאשליות של מציאת אור-ישועה מחוץ למעגל הלאומי, זו המבטאת חזרה אל הבית, אל הפנים, אל המקורות העבריים שלנו. כך ביאליק ודורו לאחר ספרות ההשכלה, כך ספרותנו העברית בימי העליות השנייה והשלישית למול ההתבצרות בגולה של ספרות יידיש או של כתיבת

היהודים בלשונות נכר, שהגיעה לשיאה בראשית המאה, אך בבטאה את הבריחה
מן המעגל הלאומי לא נשאר ממנה הרבה כיום. ולבסוף תרומתו הנכבדה של "דור
בארץ", דור הצברים הראשון בספרותנו, הקשורה במאמץ הלאומי ההיסטורי של
המאבק לעצמאות ולהקמת המדינה.

המאמין בהתחדשותה של הציונות מאמין בחידוש תפקידה של ספרותנו בכל
שטחי החיים הלאומיים ובשטח תרבות הלשון בראש ובראשונה.